

120 שנה להולדתו של מיכה יוסף ברדיצ'בסקי (בן־גריון)

המתח הפיזי בסיפורי מ.י.ב.

שמעון הלקין

הכרה בערכו של מיכה יוסף ברדיצ'בסקי (בן־גריון) כמשורר־הוגה רב־המתחים מכל בני־דורו ונטרד מכולם במתחיו הנפשיים־הרוחניים בכל רחבי יצירתו לא־י־הפוגת ממש – לא נוחה היתה בשעתו ולא נוחה גם היום. וזאת, גם אם מעמיק הקורא המודרני לחוש יותר מאבותיו ומאבות־אבותיו כמה קרוב ברדיצ'בסקי לו ולבני־גילו בסירובו המוחלט, הבלתי־פוסק לעצום את עיניו אפילו כדי רגע מלראות את ההכרח שבמיתוח הרגש והמחשבה, שחייה־האדם הסתומים־האומללים כופים עליו בלי הרף מרגע לרגע.

הרבה פנים וגוונים לקשיים שמתקשה הקורא מ.י. ברדיצ'בסקי. ואילו הוא מנסה להבהירם לעצמו ללא מורך־לב, היה מוצא שִׁרְשֵׁם נעוץ, כפי שהיה גם לאבותיו ולאבות־אבותיו, באותו כובד־ראש טראגי המחלחל בקדחתנות מתמידה בכל שורה שכתב האיש ואפילו כמספר בלבד. אין שני לברדיצ'בסקי לא בבני־זמנו ולא בבאים אחריהם בספרותנו מבחינה זו של חוסר־יכולת לשכוח כהרף־עין את המצוקה שבחיי האומה ולמצוא מנוח בין־רגע לעצמו בשיכחתו זו ולהניח מתוך כך בין־רגע גם לקוראו. מפתיע הדבר, כשאתה מנסחו במלים, אך מחפש אתה הומור בברדיצ'בסקי – ואינך מוצא בו. מחפש אתה בו מומנט המתיר את הצחוק, בין שהוא הצחוק הטוב, זה המכונה הומור ממש; בין שהוא הצחוק הרע לטוגיו: הסרקזם והאירוניה, הקריקטורה והגרוֹטֶסקה ואתה נדהם להכיר, כי חיפושך לשוא הם.

יתירה מזו: מתיחותו הגועשת אינה מחפשת לעצמה מנוח לא ברגעים אידיליים שבמראות־הטבע ולא בשעות־עראי של קורת־רוח שבאֲשֵׁלְיָה של הישג האהבה המתגשמת. היופי הנלכד ביד, האושר שבמשאת־נפש מתקיים למראית־עין, בלבד. התחושה בטראגיים־תדיר זה, המחלחל כגוש־כספית אחד, מתפורר לאלפי פירורים וחוזר ושואף אל ההתלכדות הגושית, היא המפחידה גם את הקורא המודרני, הפונה חליפות אל סיפורי ברדיצ'בסקי כמצפה למצוא בהם סיפורים וחוזר ונרתע מהם, כניכווה ביקוד השירה המרוכזת בהם.

דומה: נוח יותר היה לקורא אילו ניתנו לו שורות סיפוריו של ברדיצ'בסקי – ופרקים שלמים של הרומנים הקצרים ושל "מרים" בתוכם, מנוקדות וערוכות טורים טורים, ארוכים יותר וקצרים יותר, כבשיר מודרני, ודרך עירוביה טכנית־אופטית שבדפוס. נוח היה לו יותר לקורא לגלות את המשורר המודרני שבברדיצ'בסקי, כדי שיוכל לקלוט אותו לסירוגין קטעים קטעים, המאפשרים את ההינפשות מבחינה טיפוגרפית, כביכול, ומתוך כך היה מתחיל לקבל ברצון יותר גם את הטנגיות המעורצמת שבו, גם את הסיפוריות הטבעית־הסוחפת שבו, זו שהשירה הלירית המודרנית שטופה בה על־פי דרכה.

כלומר, דווקא משום שהקורא פונה אל ברדיצ'בסקי כמספר ונבעת תמיד למראה העולמות הנחשפים על־ידו בחייה־האדם, כפֶּרְטִיִּים כחברתיים, הרי ביעותיו שלו, של הקורא, עושים אותו שותף לביעותים אלה כל כך, שאינו יכול לקבלם כְּמוֹת־שֵׁהֶם

בתדירותם האפילה, באפילתם התדירה, שכן לא של המספר בלבד הם, אלא שלו אף הוא. ממילא מתחיל הקורא להתלבט בנסיגותיו להבין את רתיעתו מפניהם מתוך הבחנה מעורפלת בדרי־עֶרפיות שברתיעתו, והוא ממציא לעצמו הסברים לכך מבחינות ספרותיות־ביקורתיות הולכות ומתלטשות יותר, כל מה שמכשירי העיון הספרותי נעשים מלוטשים־מושקזים יותר.

א. בניידורו של ברדיצ'בסקי, הנרתעים מפניו בכל סמיות הכרתם בגדולתו הרוחנית ואפילו בהשפעתו עליהם כיוצרים והוגים — כבדי־לשון הם קצת כשהם מנסים להבין בלשון ביקורתית את המפחיד אותם בו — מתוך בושת־פנים מודעת כמעט, א־כִי מסותרת לעתים. הם תופסים אותו כ"גמגמן", כאיפכא־מסתברא, כמרדן ניצ־שאני, כבעל אגדות ומעשיות, כהוגה־דעות. כלומר, נוטים לשפוח את המספר שבו ומתיחסים בייחוד אליו כאל איש המחשבה, בחינת ידו בכל ויד כל בו. אבל כל מה שהביקורת נעשית מעמיקה יותר מבחינה ספרותית טהורה, בדורות האחרונים בפרט, הרי הפקדים המודרניים מפני ברדיצ'בסקי המספר בוחרים לעצמם לבושים א־מְתֵלֵאִים נאים יותר: מספר שכל עצמו אבטוביגורף.

ב. היסוד האבטוביאוגרפי שבברדיצ'בסקי חזק בל־כך, שיצירתו נעשית ממילא מעין מפתח איש־עמוק מאד להבנת המשבר בחיי הרוח של העם. הקורא את ברדיצ'בסקי והעובר על כל סיפוריו, רואה אותו כאדם שכולו צומת־עצבים, ללא כל עור שמכסה עליהם. העצבים החשופים האלה אינם פוסקים מלהתגרות, אינם פוסקים מלפעול (מבחינה אבטוביאוגרפית) בתגובות קטנות וגדולות על כל מה שמתרחש בחיי־ישראל בהווה — הן ביחסו אל העבר, הן ביחסו אל העתיד. כל האהבות הגדולות ליהודי, שבספרות ההשכלה, וכל השנאות הגדולות, ויש להוסיף: כל הקנאות הגדולות — כולן מרוכזות בברדיצ'בסקי הרבה יותר משמוצאים אצל איזה מספר אחר. לעומת השנאות ליהודי כמו שהוא, המצוי, פועלת בספרות ההשכלה אהבה ליהודי הראוי, החווי, וקנאה להמשך קיומו של זה. אצל ברדיצ'בסקי, האהבות והשנאות והקנאות מתלבשות בצורה חריפה הרבה יותר מאשר אצל כל מספר אחר, (מבחינה כמותית יותר אפילו מאשר אצל ביאליק), הואיל והיסוד האבטוביאוגרפי שבכתיבתו לעולם אינו נותן לו לשכוח את זיקותיו שלו, הפסיכולוגיים, לכל הענינים האלה — כאילו הוא עצמו נוגע בדבר, כאילו הוא עצמו לעולם נדון על חשבון העם. דבר כזה אין מוצאים אלא למקוטעין אצל יוצרים שונים; אצל ברדיצ'בסקי, הענינים הללו ניתנים במקובץ — היסוד האישי שבו צבר את כל אלה והפך אותם למשהו אישי בתכלית.

ג. תפיסתו ההיסטורית, בחיי העם, רחבה היא (ולא רק עמוקה) יותר בממדיה. הסיפור העברי, השירה העברית רובה ככולה, תופסים את בעית היהודי המודרני כאילו היא בעיה בפני עצמה, ואילו הפרקים ההיסטוריים הקודמים הם משהו שונה היוצא ללמד את בן־ההווה איך לחיות בהווה. לא שבן־ההווה יוצא לפרש את העבר, אלא שהעבר בא ללמד את דרכנו־בהווה. ברדיצ'בסקי הוא היחיד, שבשבילו רציפות הבעיות המרות והצוררות את היהודי בן־ימינו היא רציפות היונקת מראשיתה של אומה זו.

ברדיצ'בסקי הוא שעמד על כך כיצד אותו אדם, שלכאורה הוא מתבלט בכל האומללות שלו כבן־הדור, הוא אותו אדם מישראל מראשית דורותיו. ובו ברגע שאומרים "אדם" — אומרים: יצר־הטוב ויצר הרע. בברדיצ'בסקי מוצאים את ראשית התפיסה הזאת בשני היצרים שבלב היהודי: היצר השואף והזכאי לחיים והיצר

הכופה את הלוחות מסיני - ושני היצרים האלה לא השלימו ביניהם מעולם ביהודי ובחיי האומה. גדולת העם היא לא בכך שנעשה ממלכת כהנים וגוי קדוש, אלא שהצורך ליהפך לממלכת כהנים וגוי קדוש רודף את העם יותר משאר העמים; הצורך, ולא ההגשמה. ברדיצ'בסקי תופס את רציפותה של מלחמת היצרים, ששניהם כאחד זכאים. מכאן הרחבות שבתפיסתו ההסטורית מזה, ומכאן גם עמקות תפיסתו — הבטה אכזרית מול האמת ההיסטוריוסופית מזה.